

CZESLAW MOJSIEWICZ*

Narodne manjšine na Poljskem

Vprašanje narodnih manjšin je v sodobnem svetu eno izmed najbolj zapletenih, aktualnih in težko rešljivih. To je razvidno tudi iz dejstva, da vse do danes, ne glede na večletne stalne napore, tudi v okviru Organizacije združenih narodov, še nimamo izoblikovane natančne definicije pojma narodne manjšine. Še vedno je v obtoku več definicij. Društvo narodov je oblikovalo sledečo definicijo: »Pod pojmom narodne manjšine razumemo skupino ljudi, ki se v rasnem, verskem ali jezikovnem pogledu razlikuje od večinskega prebivalstva v dani državi. Manjšine so dveh vrst a) sodržavljeni tuje države, b) ali pa so državljani države, v kateri žive.«¹ Mednarodno sodišče v Haagu je 31. julija 1930 zavzelo stališče, da je manjšina »skupina ljudi, ki živi v določeni državi ali na določenem ozemlju in jo označuje posebnost rase, veroizpovedi, jezika ali tradicije; goji občutek skupnosti; izraža se v ohranjanju svojih tradicij in veroizpovedi; vzgaja otroke v duhu lastnih tradicij in si medsebojno pomaga.«² Med številnimi definicijami, ki opredeljujejo manjšine, zasluži pozornost tista, ki jo je dal Jules Deschenes: »Gre za skupino državljanov določene države, ki predstavlja številčno manjšino; ta skupina nima dominantnih položajev v državi, ima pa etnične, verske in jezikovne posebnosti, ki se razlikujejo od večinskega prebivalstva. Goji zavest medsebojne solidarnosti in ima skupno voljo po preživetju ter zahteva enakopravnost z manjšino v dejanskem in pravnem pogledu.«³

Leonard Lukaszuk je upravičeno zapisal: »Stiki med narodnimi manjšinami in njihovo matično domovino bi se morali oblikovati tako, da bi razvijali dobre odnose tudi med manjšino in večino prebivalstva in da tako ne bi prihajalo do separatističnih gibanj v teh državah. Matična domovina ima seveda pravico, da vzpodbuja kulturno samostojnost manjšine, toda le na temelju mednarodnih pogodb, ne pa z namenom, da bi podžigala politični separatizem. Manjšina v določeni državi ne sme ogroziti niti notranje ali zunanje stabilnosti države, v kateri živi, niti ustvarjati zakonske neenakopravnosti med državami.«⁴ Lahko ugotovimo, da je vprašanje narodnih manjšin še vedno pereče in da se danes celo zaostreje v vzhodni in jugovzhodni Evropi.

V letih 1918–1939 je bila Poljska mnogonacionalna država in pojavljali so se številni konflikti. Po popisu prebivalstva leta 1931 je imela Poljska 32 milijonov

¹ The League of Nations and the Protection of the Minorities, Geneva 1923, p. 7.

² Permanent Court of International Justice, 1930 No. 17, p. 33

³ Navedeno po: Leonard Lukaszuk, The National Minorities in the Light of the »International Law, International Matters« 1990, No. 5, p. 91.

⁴ Ibid., p. 100.

* Czeslaw Mojsiewicz, univ. profesor političnih ved, Univerza v Poznau.

drugih. Vprašanje narodnih manjšin po letu 1945 na Poljskem uradno ni igralo velike vloge. To je izhajalo predvsem iz dejstva, da je Poljska postala »nacionalno enotna«. Glede na podatke, ki pa se med seboj razlikujejo, naj bi bilo sledeče število pripadnikov drugih narodov: Ukrajincev okoli 200.000, Rusov 10.000, Belorusov okoli 250.000, Litvancev 12.000, Čehov in Slovakov 12.000, Židov okoli 5000. Prav tako je bilo tudi določeno število Grkov, Ciganov in Tatarov. Omenim naj še Nemce, ki pa so bili številčno najmanj natančno opredeljeni.

V poljskih Statističnih letopisih po letu 1945 ni podatkov o narodnih manjšinah. To je bila očitno posledica predpostavke, da v državi, ki gradi socializem, ni nacionalnih napetosti in da glede na »moralnopolitično enotnost« sploh nima smisla postavljati nacionalnega vprašanja. Uradno se je celo ocenjevalo, da je nepoljskega prebivalstva okoli 1,5%. Seveda ni zanesljivih podatkov, ki bi se tikali a) obsega drugih, nepoljskih narodov, b) njihove specifičnosti v odnosu do drugih narodov, c) stopnje njihovih narodnih teženj, č) stanja narodne zavesti in zahtev do poljske države.

V državi, kjer nasploh ni bilo spoštovanja zakonitosti, tudi odnos do narodnih manjšin ni mogel biti pravilen. Danes pa seveda na Poljskem prihajajo na svetlo vse krivice in napake v politiki do drugih narodov. Pristop do narodnih manjšin na Poljskem dolgo vrsto let po II. svetovni vojni ni bil demokratičen. Prihajalo je do preseljevanja velikega dela prebivalstva znotraj Poljske in izven Poljske v sosednje dežele. Vse to je povzročalo številne nepravilnosti in krivice.

Danes so na Poljskem zelo izražene zahteve po spoštovanju človekovih pravic in svoboščin. V tej zvezi se še posebej poudarja, da je treba priznati obstoj narodnih manjšin, kajti vse predolgo je vladalo uradno stališče, da je Poljska etnično homogena država s povsem neznatnim številom drugih narodnih skupnosti. V zadnjih letih pa je proces demokratizacije družbenopolitičnega življenja potisnil na površje tudi vprašanje statusa narodnih manjšin. Več pozornosti posvečajo možnostim in nujnim pogojem narodnih manjšin, da bi lahko uveljavile svoje pravice in svoboščine. Sedaj stopa v ospredje njihova možnost, da se združujejo, da participirajo v javnem življenju, uveljavlja se spoštovanje kulturnih in verskih običajev, višja stopnja izobrazbe. Prihaja tudi do različnih oblik boja proti nacionalizmu in antisemitizmu. Delno je to povezano s tem, da se enake pravice zahtevajo tudi za Poljake v sosednjih državah. Kar se tiče položaja narodnih manjšin na Poljskem, je še veliko odprtih problemov, ki terjajo potrpežljivo reševanje tako sedaj, kot tudi v prihodnosti. Tu pada velika odgovornost na številne oblasti institucije, na sredstva množičnega obveščanja in na celotni izobraževalni sistem, če hočemo, da nastanejo prijateljski odnosi med različnimi narodi, ki žive na Poljskem.

Sledeči dejavniki so pogoj za obstoj različnih narodnih skupnosti: a) zavest o nacionalni samobitnosti, b) identifikacija z narodom v matični domovini, c) posebnost jezika, kulture in običajev, č) spoštovanje, ki ga v spreminjajočih se zgodovinskih razmerah do lastnih nacionalnih značilnosti izkazujejo nove generacije narodnih manjšin.

Pomen in moč narodne skupnosti pa je odvisna a) od stopnje povezanosti s svojim jezikom, kulturo in običaji, b) od odnosov do drugih narodnih skupnosti in od odnosa do države, v kateri živi, c) od številčne moči narodne skupnosti in od tega, kako je narodna skupnost poseljena v določeni državi; gre tedaj za vprašanje, ali je narodna skupnost prostorsko razpršena, ali pa živi v določeni regiji strnjeno, č) od organizacijskega ustroja manjšinske skupnosti; to pomeni, ali ima svoje

politične, kulturne, socialne organizacije; od številčne moči in od stopnje vpliva na okolje, d) od politike države do narodnih manjšin in od njenih odnosov do matične domovine narodnih manjšin.

S sledečimi primeri treh narodnih skupnosti želim ilustrirati razmere na Poljskem.

Belorusi

Število Belorusov je glede na popis prebivalstva v letu 1931 znotraj poljskih meja iz leta 1918–1939 znašalo od 1,9–2,2 milijona prebivalcev. Upoštevano je bilo merilo jezika in veroizpovedi. Po spremembi poljskih meja po letu 1944 in po priključitvi severovzhodnih vojvodstev k Sovjetski zvezi, se je dodatno še 36.000 Belorusov iz ozemlja sedanje poljske države odselilo v Sovjetsko zvezo. Sedaj živi na Poljskem še okoli 250.000 Belorusov in to pretežno v vojvodstvih Bialystok in Bielsko Podlaskie.⁵

Belorusi imajo tudi svojo posebno organizacijo Belorusko družbenokulturno društvo, ki združuje šest do sedem tisoč članov. Izdajajo tudi svoj tednik »Niwa«; deluje tudi 53 knjižnic s knjigami v beloruskem jeziku. Beloruski koledar se tiska v šest do sedem tisoč izvodih. V kraju Bialowieza je tudi beloruski Etnografski muzej. V šolskem letu 1967/68 se je 12.500 učencev učilo beloruski jezik in sicer v 164 šolah s tem učnim jezikom. Toda v šolskem letu 1979/80 je bilo le še 4265 otrok v 51 šolah. Padec je bil torej zelo velik.

Po letu 1980 je prišlo do večje aktivnosti narodnih manjšin in to velja tudi za belorusko. Na položaj beloruske narodne skupnosti, kakor tudi na položaj drugih manjšin, so vplivali migracijski procesi, ki so bili v zvezi s spremembo poljskih meja. Zlasti naj tu omenim naseljevanje zahodnih in severnih področij na Poljskem ter izseljevanje iz Poljske. Velik vpliv je imela tudi industrializacija, zavorlo katere je prihajalo do selitve velikega dela prebivalstva iz podeželja v mesta ter iz vzhodnih in centralnih področij Poljske v Šlezijo in druga območja, ki so se vse bolj industrializirala. Vse to je vplivalo na zmanjševanje števila narodnih manjšin, ki so postajale vse manj obstojne narodne skupnosti. Prihajalo je do njihovega »tanjšanja« in do procesov asimilacije.

Nemci

Problem Nemcev na Poljskem po letu 1945 je zelo zapleten in izvira iz sledečih razlogov: vojna 1939–1945; mednarodni položaj; odnosi Poljske z obema nemškima državama; notranja poljska politika.

Vseskozi po letu 1945 je z ozemlja poljske države močan tok izseljevanja Nemcev in tistih, ki so se razglasili za Nemce. Različni so bili in so tudi še danes razlogi izseljevanja. V zadnjih desetletjih je velika vloga pripisana gospodarskim motivom. In kakor je svojčas poročal zahodnonemški tisk, je prihajalo tudi do potvarjanja dokumentov, samo da bi se dokazoval nemški izvor emigrantov.

Odnos do nemškega življa na Poljskem je bil sicer različen v posameznih obdobjih, toda zelo pogosto je bil nenavaden. V letu 1984 je prišlo tudi do pobude,

⁵ Maria Ciechocinska, Andrzej Sadowski – The White-Russian National Minority in Poland, »Sociological Studies« 1989, No. 2, 215–242 p.

da se ustanovi Društvo nemške manjšine. Vendar to ni naletelo na pozitiven odmev poljskih oblasti. Šele demokratizacija v zadnjih letih na Poljskem je zboljšala pogoje za ureditev odnosov z nemško manjšino. Seveda pa se tu ne želimo spuščati v oceno razprav in protislovij glede meril za priznavanje prebivalcev zahodnih ozemelj in posebno prebivalcev Šlezije za Nemce.⁶

Naj poudarim, da tema »Nemci na Poljskem« po letu 1945 še čaka na objektivno in korektno znanstveno razlago, ki bo razbremenjena dnevnih propagandnih interesov. To je pomembno tudi za to, da enkrat vendarle nastanejo dobri odnosi med poljskim in nemškim narodom in da se presežejo zgodovinske obremenitve, da bi lažje gradili skupno prihodnost v združeni Evropi.

Židje

Pred letom 1939 je bilo na Poljskem več kot tri milijone Židov. To je bila sploh največja židovska skupnost v Evropi. Zaradi nacističnega iztrebljanja Židov in holokavsta je na Poljskem po končani vojni ostalo le manjše število rešenih Židov. Pozneje je prišlo do številnih migracijskih procesov Židov: iz Sovjetske zveze v Poljsko, iz Poljske v Palestino in po ustanovitvi Izraela do izseljevanja v to državo. Do stopnjevanja izseljevanja Židov je prihajalo še zlasti po antisemitski kampanji v letu 1968. Sedaj je na Poljskem, čeprav so ocene različne, od pet do šest tisoč Židov. Židje imajo možnost, da ohranjajo svojo religijo. Aktivna je Zveza izpovedovalcev židovske vere. Židje so aktivni tudi kulturno. Tako obstoja Židovski zgodovinski inštitut ter Židovsko gledališče. Sedaj se posveča tudi večja skrb spomenikom židovske kulture in religije, obnavljajo se pokopališča in sinagoge. Pred kratkim obnovljeni diplomatski odnosi med Poljsko in Izraelom in številne druge oblike sodelovanja, bodo vsekakor blagodejno vplivale na sožitje Poljakov in Židov.

Narodne manjšine lahko igrajo v neki državi zelo različno vlogo predvsem a) glede na odnos matične domovine do narodne manjšine. V tem pogledu lahko prihaja do različnih vzorcev vedenja: do ravnodušnosti, zanimanja in pomoči pri kulturnem in ekonomskem razvoju; ali pa tudi do pritiskov na narodno manjšino, da bi se preoblikovala v golo orodje matične domovine proti državi, v kateri narodna manjšina živi, b) in glede na odnos naroda in države, v kateri živi narodna manjšina.

Na splošno velja pravilo: več je v neki državi zagotovljenih pravic in svoboščin tako za narode kot za narodne manjšine, kjer torej ni razlogov za antagonizirano obnašanje manjšine, več je tudi ugodnih pogojev za normalno, mirno in prijateljsko sožitje med narodi in narodnimi manjšinami. Če pa je politika države ali partije, ki je na oblasti, v bistvu politika diskriminacije, neenakopravnosti in zatiranja narodnih manjšin, potem raste občutek, da se narodnim manjšinam godi krivica in da ji grozi nevarnost. Potem tudi narašča volja za boj za doseg narodnih pravic.

Dolgo trajajoča očitna neenakopravnost narodne manjšine glede na pravice, ki jih ima večinski narod, kaj lahko pelje v spopad, vključno z oboroženim nastopom,

⁶ V zvezi s tem: Jan Barcz, *Historical, Political and Legal Aspects of the Theses of the FRG about the German National Minority in Poland*, Warszawa 1988; Waclaw Miziniak, *The Last Germans in Poland? »Wprost«* No. 11 of 12. 03. 1989; and two German authors: Hans-Werner Rautenberg, *The Germans and the Population of German Origin in Poland – an Unrecognized National Group, »From Politics and Contemporary History«* No. 50 of 9. 12. 1988; former press attache of the embassy of the FRG in Poland, Klaus Reiff, *Renaissance of the Language, »Politics«* No. 46 of 12. 11. 1988.

vse do stopnjevanih teženj po separatizmu od države večinskega naroda in do oblikovanja neodvisne administrativne enote oziroma do široke avtonomije. Nacionalne zaostitve so lahko spontan proces, ali pa jih povzroča namerna politika države. V sodobnem svetu obstojajo različne situacije, ki izzivajo nacionalne spopade, kakor to vidimo v številnih evropskih državah.

Nacionalno vprašanje je danes eno izmed najbolj izzivnih manifestacij političnega življenja sodobnih družb. Splošni proces demokratizacije je postal podlaga tudi za krepitev nacionalnega dostojanstva in nacionalne zavesti. Človekove pravice niso več nekaj abstraktnega, niso le ideja v mednarodnih odnosih. Človekove pravice je treba uresničevati v praksi na ravni posameznega človeka, družbene skupine, narodne skupnosti. Razvoj množičnih občil omogoča ljudem, da primerjajo svoj družbenoekonomski in politični položaj s položajem drugih družbenih skupin in narodov. Demokracije in človekovih pravic ni več mogoče ustavljati na mejah posameznih držav. Vse bolj postajajo skupna lastnina vseh narodov sveta. Mednarodna skupnost ne more prenašati diktature, nacionalnega zatiranja, neenakopravnosti in nedemokratičnosti.

Pritisk mednarodnih organizacij, še posebej OZN ter pritisk mednarodnega javnega mnenja ustvarja ugodnejše politično ozračje in razmere za zadovoljevanje teženj narodnih skupnosti. Pri tem lahko veliko koristi politična vzgoja, zavzemanje za toleranco in demokratična politična kultura. Zavzemanje za pravice in svoboščine narodnih skupnosti, upiranje nacionalizmu, šovinizmu, rasizmu in neenakopravnosti, so izjemnega pomena tudi pri vzgoji ljudi. Pomembno vlogo pri zagotovitvi položaja narodnih manjšin imajo tudi medsebojno spoštovanje, sožitje med ljudmi različnih svetovnih nazorov in verskih pripadnosti. Pomanjkanje verske tolerance tudi moti sožitje med narodi.

Naj končam z mislijo, da mora tudi celotna dejavnost vzgojnega sistema – ob koncu dvajsetega stoletja – zagotavljati spoštovanje do vsakega človeškega bitja, ne glede na njegovo nacionalno pripadnost.